

TM	Г. XXXII	Бр. 4	Стр. 881 - 900	Ниш	октобар - децембар	2008.
----	----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 331.56(497.11)

Прегледни чланак

Примљено: 14.11.2007.

Милорад Божић

Срђан Голубовић

Правни факултет

Ниш

НЕЗАПОСЛЕНОСТ РАДНЕ СНАГЕ У СРБИЈИ КАО РАЗВОЈНИ ПРОБЛЕМ*

Резиме

У раду се полази од тога да је висока незапосленост радне снаге у Србији условљена њеним ниским степеном економског развоја и процесима економских реформи које она спроводи задњих година. Као таква, она чини да радна снага остане недовољно искоришћен развојни потенцијал и да изазива бројне социјалне проблеме у друштву. Таква незапосленост неодржива је из економских и социјалних разлога, као и због тока евроинтеграцијских процеса у које је Србија ушла. Повећање запослености треба да буде у самом врху развојних приоритета Србије. Аутор истиче да би се то могло остварити повећањем инвестиција из домаћих и иностраних извора; њиховим усмеравањем на улагања у индустрију и пољопривреду, стимулисањем и подстицањем свих облика предузетништва, коришћењем помоћи од стране ЕУ и наставком реформи тржишта рада и система запошљавања радне снаге. На тај начин Србија би постала економски развијенија земља са мањим контингентом незапослене радне снаге и, као таква, припремљенија за прикључење Европској унији.

Кључне речи: незапосленост радне снаге, економски развој, социјални проблеми, економске реформе, приватизација предузећа, инвестиције, страна улагања, евроинтеграција

bomil@prafak.ni.ac.yu

sgolub@ptt.rs

* Рад са пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Стање и трендови у сектору запослености, односно незапослености радне снаге условљени су глобалним токовима у економији сваке земље, али изражавају и садржај економскополитичких мера које се предузимају како у области развоја привреде тако и у политици запошљавања радне снаге. Из угла економског развоја, незапослена радна снага представља неискоришћени економски потенцијал који треба искористити применом различитих мера развојне политике. С друге стране, пак, незапосленост радне снаге – нарочито ако је висока, проузрокује бројне социјалне, демографске и политичке последице о којима свако савремено друштво мора водити рачуна. Зато, уопштено посматрано, решавање проблема незапослености радне снаге има различите аспекте: економски, социјални, демографски, политички и др. Сви они су међусобно повезани и условљени, а њихово средиште представља коришћење радне снаге као развојног фактора, наравно водећи рачуна о њеним специфичностима.

Незапосленост радне снаге у Србији представља њен дугорочни развојни проблем који се посебном жестином испољава задњих година. Он је у тесној вези са развојним проблемима српске привреде али и са садржајем процеса транзиције који она спроводи. У периоду после 2000. године, незапосленост радне снаге се увећава под дејством текућих развојних токова и реформских промена. Такви трендови у сектору запослености радне снаге траже да се повећању запослености приђе као проблему који се мора и може решавати мерама развојне економске политике. Избор и примена тих мера подразумева различите области економског живота али и доследнији амбијент савремене тржишне привреде.

Макроекономски трендови у условима транзиције

Економски развој је главна детерминанта токова у сектору запослености, односно најзначајнији фактор раста незапослености радне снаге у Србији. Осврт на њих у периоду од краја осамдесетих година прошлога века, указује на велике промене у том процесу које се на синтетички начин могу изразити као: опадање производње и крупне промене у њеној структури; велики дефицити у спољнотрговинској размени, раст незапослености радне снаге, смањење животног стандарда становништва и др.¹ У неким годинама тога периода забеле-

¹ Србија је крајем 80-тих година, као федерална јединица тадашње Југославије, била у то време средње индустријски развијена земља са око 3000 долара друштвеног производа по глави становника, у којој је индустрија имала доминантно место у привредној структури, самим тим и у структури запослености, и у којој су стопе незапослености радне снаге биле економски и социјално релативно прихватљиве. Детаљније види: Станко Радмиловић, *Економска криза и друштвене реформе*, БИГЗ, Београд, 1989.

лежено је велико смањење бруто друштвеног производа: у 1992. години за 27,9%, у 1993. за 30,8% и у 1999. за 19,3%. У истим тим годинама имамо и врло велико смањење индустријске производње. Истим редоследом година оно је износило: -30,6%, -38,2% и -33,0%.² Такво смањење друштвеног производа и индустријске производње представља прави оркански удар на економију Србије, чије последице ће она морати да лечи у дужем временском периоду.

Почетком ове деценије (новог века и новог миленијума), долази до крупних промена у политичком и економском развоју Србије. Унутрашње политичке промене до којих је дошло 2000. године, обезбедиле су јој нову позицију у односима са Западом, међународним организацијама и институцијама. Из фазе конфронтације са светом прешло се у фазу сарадње, наравно на новим основама и са новим циљевима. Тиме су се створили услови за нову макроекономску политику у Србији, чији су основни задаци подизање нивоа и убрзање процеса економског развоја. Подлогу те политике чине транзиционе реформе политичког и привредног система и укључивање земље у евроинтеграцијске процесе. Њени резултати могу се синтетички исказати са неколико основних показатеља.

Табела 1. Стопе реалног раста бруто друштвеног производа у Србији у периоду 2001 – 2005.

	2001	2002	2003	2004	2005
Укупно (БДП)	5,1	4,5	2,4	9,3	6,8
Пољопривреда (БДВ)	17,4	-3,2	-7,0	19,1	-4,9
Инд. и грађев.(БДВ)	-4,7	-3,1	-2,0	6,4	1,1
Услуге (БДВ)	4,1	5,2	5,6	8,2	12,3

БДВ – бруто додатна вредност.

Извор: Влада Р. Србије: Меморандум о буџету и економској и фискалној политици за 2007. годину, са пројекцијама за 2008. и 2009. годину, Београд, 2006. стр. 3.

Генерално посматрано, у новим условима, евидентан је постепени економски опоравак Србије, који се наставља и у 2006. години са процењеном стопом раста БДП од 7,0%. Међутим ако се детаљније анализирају економски токови у појединим секторима привреде долазимо до закључака који нису у сагласности са том оценом. У сектору пољопривреде имамо велике осцилације производње које су највећим делом условљене климатским условима. Озбиљније прив-

² Види детаљније: Милорад Божић, *Економска политика*, четврто издање, Правни факултет – Центар за публикације, Ниш, 2006, стр. 393. и даље.

редносистемске и економскополитичке промене у овом сектору привреде тек предстоје, што значи да се осцилације у расту производње у њему могу очекивати и у будућности. Индустрија и грађевинарство, као кључни сектори српске привреде, бележе три године узастопно негативне стопе раста. Благи њихов опоравак је у задње три године у коме је раст грађевинарства бржи од раста индустрије. Определујући утицај на кретања у овим секторима имао је процес приватизације, раст инвестиција и раст приватне производње у њима. Подаци указују на евидентан раст сектора услуга који се најбрже опоравља у овом периоду, али који и попуњава празнине које су постојале у привредној структури земље у ранијем периоду када се њему није поклањала одговарајућа пажња. Његов даљи раст и повећање његовог удела у структури привреде у значајној мери ће зависити од трендова опоравка и развоја пољопривреде, индустрије и грађевинарства.³ Релативно висок удео услуга у структури привреде индустријски развијених земаља у великој мери је условљен оствареном развијеношћу ових производних делатности, посебно њиховим технолошким развојем, извозном оријентацијом и високом продуктивношћу рада у њима.

Процес економског опоравка и развоја Србије очигледно још увек не иде жељеном динамиком, која би је у релативно краћем временском периоду сврстала у ред развијенијих земаља у транзицији.⁴ Још увек је врло изражена нестабилност развојних процеса у главним секторима привреде: пољопривреди, индустрији и грађевинарству. Поред тога што утичу на општу динамику привредног раста и развоја, таква кретања посебан утицај имају на раст и структуру запослености радне снаге, односно могућност решавања проблема њене незапослености. Тај процес се одвија паралелно са убрзаним про-

³ Удео сектора услуга у структури српске привреде већ сада износи нешто изнад 50%. Наспрам тога удео пољопривреде је још увек висок: износи око 16%, а индустрије низак, износи 26%. Код индустријски развијених земаља удео пољопривреде у структури привреде не прелази 10%, али је зато удео индустрије између 30% и 35% и услуга око 60%. У Јапану, на пример, учешће сектора услуга у укупној економској активности повећано је са 45,1% 1950. године на 75% у 2003. У истом периоду учешће пољопривреде је смањено са 22,7% на 1,3%. Структура запослености у овој земљи у 2003. години, изгледала је овако: услуге 75,7%, индустрија 19,1% и пољопривреда 4,65%. Извор: Gyorgu Simon and Gyorgu Simon Jr., *Јапанска економска загонетка* (на енглеском), у часопису *Међународни проблеми*, бр. 1, Београд, 2005., стр. 449-484.

⁴ Као илустрацију места Србије (и Црне Горе) на листи привредног развоја земаља у окружењу, можемо узети бруто домаћи производ *per capita* у 2004. години, изражен паритетом куповне моћи (purchasing power parity PPP). У Србији и Црној Гори он је износио 5.393, Албанији 4.570, БиХ 4.191, Бугарској 7.623, Хрватској 9.794, Грчкој 19.217, Македонији 5.787, Румунији 8.609, Словенији 20.690, и Турској 6.748 америчких долара. Извор: www.seuurope.net

менама друштвеног амбијента развоја и пословања привреде које имају транзициони карактер.⁵ Приватизација друштвених предузећа и улазак у процес евроинтеграција су две врло значајне активности јер се њима ствара нови друштвени амбијент од кога ће у великој мери зависити будући токови економског развоја Србије.⁶ Међутим, процес транзиционих промена код нас још није завршен. Те промене наредних година утицаће на економски раст и развој као и на решавање неких економских и социјалних проблема, посебно оних у области запошљавања радне снаге.

Величина незапослености радне снаге

Кретања у секторима запослености, односно незапослености радне снаге у задњој деценији нису у складу са привредним растом и развојем и не изражавају у потпуности његове трендове.

Табела 2. Број запослених и незапослених у Србији (у хиљадама)

Година	Број Запослених	Индекс 2000 =100	Број незапослених	Индекс 2000 = 100
1995	2.242	106,9	716	99,3
1996	2.229	106,3	759	105,2
1997	2.360	112,5	750	103,9
1998	2.357	112,4	769	106,6
1999	2.153	102,6	736	101,9
2000	2.097	100,0	722	100,0
2001	2.102	100,2	769	106,5
2002	2.067	98,5	843	116,7
2003	2.041	97,3	947	131,2
2004	2.039	97,2	945	130,9
2005	2.069	98,7	995	137,8

Напомена: Од 1999. године без података за Косово и Метохију

Извор: Народна банка Србије – Центар за истраживање, www.nbs.yu

⁵ При томе треба имати у виду да транзиција није сама себи циљ, већ да она треба да створи услове за економску експанзију. Види опширније: Наташа Голубовић, Политика транзиције и развојна стратегија – које поуке Србија може да извуће из искуства осталих транзиционих привреда, *Теме*, год. XXVI, бр. 4, октобар-децембар 2002, стр.524-526.

⁶ У периоду од 2002., закључно са седмим месецом 2006., године у Србији је приватизовано 2.214 друштвених предузећа. Приход од продаје тих предузећа износи 2,05 милијарди еура. Према постојећим прописима о приватизацији тај процес треба да буде окончан до краја 2007. године. Види: www.mfin.sr.gov.yu

Квантитативни токови у секторима запослености и незапослености радне снаге у Србији, нису у потпуности у складу са растом и развојем њене привреде. У задњој деценији прошлога века она пролази изузетно тежак развојни пут. Економска блокада земље, хиперинфлација, распад Југославије и с тим у вези губљење широког домаћег тржишта, НАТО бомбардовање, условили су драстичан пад производње али, не и, сразмерно њему, повећање незапослености.⁷ Незапосленост је, бар према статистичким подацима, расла умереније у првом у односу на други део посматраног периода. У периоду после Другог светског рата - све до краја осамдесетих година, индустријализација земље је битно одређивала динамику привредног раста и развоја у Србији, самим тим и апсорбовала највише новозапослене радне снаге. Индустрија је највећим делом учествовала у укупној запослености радне снаге.

Табела 3. Стопе незапослености радне снаге у Србији у периоду 1995 – 2005. године

Година	Стопа незапослености
1995	24,5
1996	25,4
1997	24,1
1998	24,6
1999	25,5
2000	25,6
2001	26,8
2002	29,0
2003	31,4
2004	31,7
2005	32,8

Напомена: Од 1999. године без података за Косово и Метохију
Извор: података: РЗС, Билтен "Саопштења", више бројева.

Међутим, у периоду после 2000. године, када се убрзавају суштинске транзиционе реформе, индустрија има највеће проблеме у

⁷ У том периоду наша званична статистика не прати бржи раст незапослености и поред драстичног пада производње. Наиме, из политичких и социјалних разлога практично се не примењују прописи о стечају предузећа, а нема ни већих отпуштања радника иако предузећа не раде или раде драстично смањеним капацитетом. Јавља се тзв. фиктивна запосленост која се огледа у томе да су радници само фиктивно запослени. Они не раде, или раде повремено, не примају зараде, не уплаћују им се доприноси за здравствено и пензионо осигурање, не плаћају држави порезе на зараде и сл. Велики број њих прелази у сектор сиве економије.

развоју и прилагођавању новим условима. У том периоду излазе на површину и њени развојни проблеми из претходне деценије који су на одређени начин били прикривани и потискивани. Број запослених у српској индустрији, у периоду 1990 – 2000. године, смањен је за 31%. Исто толико и у двоструко краћем периоду 2000 – 2004. године. У том периоду долази и до наглог раста стопе незапослености радне снаге у Србији, што се види из табеле. Укупан број запослених у индустрији у периоду 1990 – 2004. године смањен је чак за 53%.⁸

Индустрија се задњих година брже ослобађала вишкова запослених у односу на ранији период изузетних развојних тешкоћа када тог ослобађања практично није ни било. Задњих пет – шест година убрзан је процес приватизације индустријских предузећа, масовнији су стечајеви оних предузећа која нису могла да се прилагоде новим условима пословања, а приступило се и реструктурирању једног броја, углавном већих предузећа, као предуслову њихове приватизације. Све те активности условиле су бржи раст незапослености у текућем периоду али и откривање и сучељавање са фиктивном запосленошћу из претходног периода.⁹ Скроман привредни развој, својинске промене и прилив страног капитала у том периоду нису могли да апсорбују вишкове радне снаге у индустрији.

Када се кренуло у процес приватизације друштвених предузећа, нарочито после 2000. године, рачунало се да ће он имати мањи утицај на раст незапослености, односно да ће незапосленост по том основу расти у краћем временском периоду. Претпоставка је била да ће приватизација тих предузећа и размах предузетништва довести до отварања нових радних места у броју већем од вишкова радне снаге створених процесом приватизације.¹⁰ Међутим, проблем незапослености показао се сложенијим него што се претходно претпостављало. Основни разлози тога налазе се у немогућности привати-

⁸ Извор: РЗС, *Статистички годишњак Србије за 2005. годину*, стр. 145.

⁹ Кретања у сектору незапослености радне снаге, под дејством приватизације и реструктурирања привреде, имала су негативан утицај и на однос између броја запослених и броја пензионера у Србији. Тај однос има врло неповољну тенденцију са бројним негативним консеквенцама, посебно у сектору потрошње. У 2005. години у Србији је био следећи број пензионера: код Фонда ПИО 1.238.697; код Фонда ПИО пољопривредника 202.931 и код Фонда самосталних делатности 44.723. Томе треба додати и неколико десетина хиљада војних пензионера. За садашњу српску привреду број од преко 1,5 милиона пензионера представља велики проблем. Извор података: РЗС, *Статистички календар за 2005. годину*.

¹⁰ Као што је познато процес приватизације друштвених предузећа по важећим прописима треба да буде завршен до краја 2007. године. Владини прорачуни показују да ће број незапослених по том основу у задњој години приватизације порастати за 60 до 65 хиљада. То практично значи да ће се раст броја незапослених наставити и у 2007. години. У 2006. већ је забележен пад запослености у односу на претходну годину за 1,3%.

зованих предузећа да у кратком року покрену своју активност, пре-структурирају своју делатност (прилагоде је тржишним захтевима), и сл. Сем ретких изузетака (великих и тржишно атрактивних предузећа као што су: фабрике дувана, цемента, пива и др.), бројна друга приватизована предузећа нису довољно инвестирала у нову производњу (и нова радна места), па уместо упошљавања нове радне снаге, без радних места су остајали и постојећи радници.

Очигледно да у методу, начину и политици спровођења приватизације друштвених предузећа, посебно у индустрији, није довољно вођено рачуна о способности нових власника тих предузећа да инвестирају у њихов развој, самим тим да остварују веће и брже ефекте на запосленост радне снаге и развој производње. Поступци приватизације често су праћени дуготрајним судским споровима, што је представљало разлог продужења њихове агоније. На другој страни, однос њихових купаца према преузетим обавезама у погледу инвестиционих улагања, увођења нове технологије и организације, пре-структурирања производње и сл, остао је без озбиљније државне контроле и ефикасних мера да се преузете обавезе изврше. Из тих разлога не мали број приватизованих предузећа наставио је пословну и развојну агонију и у периоду после приватизације. У томе се налазе основни разлози што је процес приватизације друштвених предузећа, уместо да омогући бржи раст запослености и производње, још увек генератор незапослености радне снаге.¹¹

Проблеми незапослености радне снаге у Србији били би још израженији да је прираштај становништва био већи и да велики број, нарочито младих људи, у задњих двадесетак година није емигрирао у иностранство.¹² На другој страни, у Србији је нашло свој други дом и неколико стотина хиљада избеглица из Хрватске, Босне и Херцеговине и Косова и Метохије, међу којима је велики број радно способног становништва које је тражило запослење. Сви ти проблеми су чинили проблем незапослености већим и сложенијим за решавање.

¹¹ Када је реч о приватизацији државних (јавних) предузећа, може се рећи да је тај процес на самом почетку. Имајући у виду да тај део привреде у Србији није мали и да у њему постоје велики вишкови радне снаге, реално је очекивати да ће његова приватизација и реструктурирање довести до тога да ће без посла остати више десетина хиљада радника и да ће то условити даље повећање броја пензионера.

¹² Динамика раста становништва у Србији има негативан тренд. Стопе раста (смањења) становништва износиле су: 2001. – 0,26%; 2002. -0,40%; 2003. – 0,25%; 2004. – 0,27% и 2005 – 0,17%. (Извор: Влада РС, Меморандум о буџету....., Београд 2006.). На другој страни, према истраживањима др Владимира Гречића Института за међународну политику и привреду, у задњој деценији прошлог века Југославију (Србију и Црну Гору) је напустило око 400 хиљада младих, углавном школованих људи. Њихове дестинације су биле: Канада, САД, Европска унија, Аустралија и друге земље.

Убрзани економски развој, реструктурирање привреде и проблем незапослености

Трендови макроекономског развоја и кретања у сектору незапослености радне снаге у Србији задњих година, очигледно су у раскораку. Поред седмогодишњег узастопног привредног раста – израженог позитивним годишњим стопама раста бруто домаћег производа, у истом периоду имамо перманентно увећавање броја незапослених. Са око милион незапослених, проблем незапослености у Србији достигао је границу економске и социјалне издржљивости. Такву оцену имамо и од релевантних међународних субјеката. Према оцени Међународног монетарног фонда "досадашње убрзање привредног раста у Србији није утицало на смањење сиромаштва нити на повећање запослености". Сличну оцену имамо и од Светске банке.¹³ Такво стање захтева да се повећању запослености радне снаге поклони посебна пажња и то мерама које ће у релативно кратком року дати позитивне резултате: за почетак хитан прекид раста незапослености а касније и његово коначно смањење.

Анализом привредног раста и развоја и раста незапослености радне снаге, јасно се уочавају два проблема који утичу на раст незапослености. Први се односи на стање и развојне проблеме у индустрији која је имала до пре неку годину највеће учешће у запослености. Готово перманентно опадање индустријске производње и њено споро реструктурирање негативно утичу на привредни развој земље и извор су повећања незапослености.¹⁴ Други, пак, тиче се реформи привредног система и вођења текуће економске политике са посебним акцентом на процес приватизације друштвених предузећа. У том контексту посебно је мали допринос запошљавању приватизованог дела привреде, који је до сада у већини случајева само допринио повећању незапослености. Задњих година изостале су ефикасније мере у правцу развоја тржишта рада и мере економске политике ка

¹³ Светска банка, пак, у свом извештају даје једну ширу оцену која се може односити и на Србију. Она констатује да су "економска неизвесност, корупција, високи порези и неефикасни судови највећа сметња предузетништву, а тиме и изгледима за отварање нових радних места у низу источноевропских и централноазијских земаља". "Економска политика", Београд, 21. новембар 2006, стр. 9.

¹⁴ На проблем сиромашења земаља код којих долази до смањења удела индустрије у привредној структури и њиховог спорог развоја, у условима глобализације, указује и норвешки економиста Erik S. Reinert. Он закључује да у процесу транзиције долази до одређеног степена деиндустријализације готово код свих земаља које је спроводе. Она је довела до сиромаштва и незапослености у њима. Реафирмација индустрије јесте кључ опоравка ових земаља и њиховог равноправнијег положаја у процесу глобализације. Види: Erik S. Reinert, *Глобална економија: како су богати постали богати и зашто сиромани постају сиромашнији*, превод са норвешког, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 72 и даље.

повећању запослености. Готово алармантно стање незапослености радне снаге у Србији и у последицама које оно изазива, захтева неодложне мере и активности у бројним областима економског и друштвеног живота. Међу њима су најзначајније оне мере и активности које се односе на економски развој земље – посебно структуру тога развоја, и промене у систему и политици запошљавања.

1. Основни услов за убрзање привредног развоја, самим тим и за повећање запослености радне снаге, у Србији јесте раст обима инвестиција. Низак обим инвестиција је наша реалност већ низ година а као последицу имамо спори привредни раст, технолошко заостајање и високу незапосленост. По висини издвајања за инвестиције из бруто домаћег производа Србија још увек заостаје за другим земљама у транзицији. У 2004. години издвајања за инвестиције била су 16,4% бруто домаћег производа, а процењује се да би она требало да износе најмање 25%.¹⁵ У том циљу потребно је променити досадашњу политику макроекономске расподеле али и повести више рачуна домаћој штедњи и акумулацији као дугорочним изворима инвестиција. Смањење пореских оптерећења привреде, стимулисање штедње – развој њених нових облика примерених тржишној привреди, и учвршћивање монетарне стабилности у земљи су најважније активности у том правцу.

Последњих година држава остварује велике приватизационе приходе и приходе од страних улагања који доводе до великог суфицита у буџету. Велики део тих прихода, посредством Националног инвестиционог фонда, намењен је инвестицијама. Структура инвестиционих улагања из тог фонда је таква да се највећи њихов део улаже у привредну и друштвену инфраструктуру: изградњу путева, реконструкцију објеката у здравству, образовању и култури, изградњу инфраструктуре у туристичкој и комуналној привреди и сл. Улагања из тих извора у ревитализацију производње су релативно мала. Ефекти тих улагања на запосленост радне снаге су претежно краткорочни – остварују се растом текуће запослености у грађевинарству и њему пратећих грана привреде. Дугорочни значај такве структуре инвестиција огледа се у томе што се њоме ствара солиднији инфраструктурни амбијент за улагања страних и домаћих инвеститора.

2. У циљу глобалног повећања инвестиционих улагања у Србији се задњих година доста радило на привлачењу страних инвестиција. То је значајно утицало како на раст инвестиција тако и на про-

¹⁵ Издвајања за инвестиције из бруто домаћег производа у неким земљама из нашег окружења у 2003. години, износила су у: Бугарској 20,4%, Румунији 21,9%, Хрватској 23,8%, Мађарској 30,0%, Пољској 24,0%, и Чешкој 28,0%. Даница Поповић, у зборнику *Четири године транзиције у Србији*, ЦЛДС, Београд, 2005, стр. 46.

мену њихове структуре. Остварени прилив страних директних инвестиција највећим делом је постигнут продајом државних и друштвених предузећа и банака, а мањим делом гринфилд инвестицијама.¹⁶ Оваква структура на дужи рок је неодржива из простог разлога што атрактивних предузећа и банака за продају страним купцима све је мање.¹⁷ То значи да будућа политика у овој области треба да обезбеди промену структуре страних улагања у корист гринфилд инвестиција. Али и ту се поставља питање које су гринфилд инвестиције

Табела 4. Стране директне инвестиције у Србији
– у милионима УСА долара

Година	Износ
2000	50
2001	165
2002	475
2003	1.360
2004	966
2005	1.550
2006	4.100*

* Процена

Извор: Влада РС, Министарство финансија, www.minfin.sr.gov.yu

пожељне за српску привреду? Свакако не оне као што су инвестиције у велике трговинске ланце који фаворизују инострану робу пласирајући је на домаће тржиште. Такве инвестиције остварују профите користећи српско тржиште, а мало доприносе запослености радне снаге и солидном снабдевању домаћег тржишта робом широке

¹⁶ У 2006. години највећи приходи од продаје домаћих предузећа и банака страним компанијама остварени су (у милионима евра): Теленор/Моби 063 – 943, Стада-Хемофарм – 475, НБГ-Војвођанска банка – 425, ОТП (Нишка, Кулска и Центер банка) – 166, Сан Паоло ИМВ/Панонска банка – 122 итд. А највеће гринфилд инвестиције биле су: Мобилком 570, Biotech-Energy 380, Afrika Isael (некретнине) 120, Masser (технички гас) 44, Хотел Ин (туризам) 20, Горње (апарати за домаћинство) 18 милиона евра. Као што се из података види најатрактивније области за улагања страних инвеститора биле су телекомуникације, банке, фармацевтска индустрија, сектор енергетике, туризам, некретнине и сл.

¹⁷ Процес приватизације банака у Србији је практично приведен крају. Ефекти њихове приватизације на запосленост радне снаге у бакарском сектору је минималан (број запослених у том сектору је мало већи од броја који је у њему радио деведесетих година), нешто већи у области структуре и квалитета банкарских услуга, задовољавајући у увођењу нових технологија и ширења мреже пословних банака, а негативан када је реч о висини каматних стопа на кредите и цена банкарских услуга.

потрошње. Оне врше додатни притисак на повећање увоза робе широке потрошње, често тим увозом – системом монопола и нелојалном конкуренцијом, гуше домаћу производњу. Наравно да такав увоз има негативно дејство на спољнотрговински биланс земље. Дугорочно посматрано, Србији су потребне гринфилд инвестиције у извозном сектору привреде у коме би оне допринеле већем коришћењу домаћих ресурса – укључујући и запошљавање радне снаге, а извозом повећале девизни прилив земље, односно трајније утицале на уравнотежење спољнотрговинског биланса земље. Политика привлачења тих инвестиција из иностранства треба да иде у правцу њиховог повећања у индустрији, пољопривреди, грађевинарству, свим услугама и сл.

3. Поред обима инвестиција, за веће и брже смањење незапослености радне снаге у Србији посебан значај има структура инвестиционих улагања. Из тог угла она не би смела бити само резултат стихијског деловања тржишта већ и резултат деловања развојне политике. Повратак на приоритете улагања у производне делатности (индустрију и пољопривреду) омогућио би коришћење потенцијала које имамо за њихов развој, већи степен развијености и дугорочну стабилизацију производног сектора привреде који чини реалну основу будућег развоја сектора услуга; и са њима укључивање у међународну поделу рада. Повећање запослености радне снаге реално је очекивати у технолошки обновљеној текстилној индустрији, индустрији апарата за домаћинство (у сарадњи са страним компанијама), машиноградњи, индустрији намештаја, прехранбеној индустрији и сличним гранама. Производи тих грана, самостално или у индустријској кооперацији са страним партнерима и кроз систем страних улагања, могу знатно повећати нашу производњу и извоз.

Када је реч о улагањима инвестиција и развоју пољопривреде у функцији запошљавања радне снаге, треба истаћи да ће допринос ове делатности том циљу бити врло скроман у будућности. Српској пољопривреди предстоје изузетно велике промене у организационом, технолошком, кадровском и другом погледу.¹⁸ Садашње стање

¹⁸ У Србији данас има око 4.600 села. Процењује се да ће у наредне две деценије бити угашено њих око 1.200, или 25% од садашњег броја. Развој модерних сеоских насеља подразумева њихово опремање неопходном инфраструктуром: путевима, школама, здравственим станицама, водоводом и канализацијом, откупним центрима, разним сервисима, трговинским радњама и др. Са становишта запошљавања радне снаге то практично значи да у селима неће живети само пољопривредници већ и радници бројних дугих професија. Свакако да ће њихов број и структура зависити од економске снаге и величине села као и његовог непосредног окружења. На селу ћемо имати и нови слој људи: раднике и стручњаке у пољопривреди који не поседују земљу, који ће као стручна радна снага радити код фармера и на крупним пољопривредним поседима.

уситњене, технолошки застареле, неорганизоване и недовољно на савремен начин тржишно оријентисане производње, мора се превазилазити прихватањем стандарда и политике у пољопривреди које примењује Европска унија. То практично значи да су неопходна велика инвестициона улагања у пољопривреду, њено организовање по принципима фармерске производње, развој кооперантских односа са прерађивачком индустријом и великим трговинским предузећима, афирмација и тржишна верификација аутохтоних производа и географски заштићене производње и др. Све то подразумева добро разрађен систем субвенционирања пољопривреде и подстицања њеног развоја од стране државе. У погледу запослености, савременој пољопривреди су потребни млади и образовани људи. Садашње стање у тој области је врло неповољно: старосна структура наших пољопривредника је врло лоша а продуктивност рада испод продуктивности у већини европских земаља. Дугорочно гледано, у њој је немогуће задржати и садашњу величину радне снаге. У већини европских земаља удео пољопривредног становништва и запослених у примарној пољопривредној производњи не прелази 10% радно способног становништва. Нереално је очекивати да код нас буде другачије.

4. Један од стубова тржишног система привређивања који се развија у Србији, јесте систем предузетништва. Он код нас нема велику традицију јер је деценијама уназад онемогућаван системским и економскополитичким мерама. Тек у новије време он доживљава своју афирмацију и развој. Са становишта решавања проблема незапослености радне снаге у Србији, приватној иницијативи и предузетништву треба поклонити посебну пажњу. У том сектору постоје велике резерве које тек треба искористити.¹⁹ Имајући у виду искуства других, данас економски развијених, земаља, мали – најчешће породични, бизнис и разне врсте предузетничке активности могу запошлити велики број способног становништва.²⁰

¹⁹ Предузетништво и мали бизнис се заснивају на приватној својини и иницијативи појединаца. Према истраживању Европске банке за реконструкцију и развој, учешће приватног сектора у стварању ГДП у Србији у 2003. години износило је свега 45%, што је најмање од свих балканских земаља у транзицији. Код других земаља из те групе оно је износило у: Албанији 75%, БиХ 50%, Бугарској 75%, Хрватској 60%, Македонији 60% и Румунији 65%. Извор: EBRD, *Transitions Report 2004*, стр. 68.

²⁰ О томе колико је овај сектор привреде данас развијен у Србији могу послужити подаци о броју малих и средњих предузећа на 1000 становника. Према подацима ЕРБД и Европске комисије, број таквих предузећа на 1000 становника у Србији (и Црној Гори) 2002. године је био 7,8. У другим балканским земљама у транзицији ситуација у том погледу је била далеко боља. Број таквих предузећа био је у: Албанији 18,1, БиХ 7,0, Бугарској 27,6, Хрватској 13,7, Македонији 14,0 и Румунији 27,4.

Табела 5. Приватни предузетници и запослени код њих
- у хиљадама

	2000	2001	2002	2003	2004
Предузетници	176	189	197	206	213
Број радника	146	172	204	234	265
У к у п н о	322	361	401	440	478

Извор: РЗС, Статистички годишњак Србије за 2005, стр. 63.

За подстицање овог сектора привреде до сада су углавном коришћене мере монетарно-кредитне и фискалне политике. Поред њих, у будућности посебну пажњу треба обратити и на раст тражње за производима и услугама овог сектора привреде. Тражња за њима ће расти са растом куповне моћи становништва, али је потребно да се њихови производи и услуге масовније користе за потребе великих (посебно јавних) предузећа, страних компанија, да буду саставни део туристичке понуде Србије, да се субјекти из ове области организовано повезују у функцији извоза њихових производа и услуга итд.

5. Убрзани економски развој и повећање запослености радне снаге главни су правци деловања против сиромаштва. У Србији проблем сиромаштва је врло изражен и највећим делом је условљен незапосленошћу радне снаге и ниским зарадама.²¹ Према подацима 10,6% укупног становништва Србије налази се испод границе сиромаштва.²² Незапосленост радне снаге и проблеми сиромаштва у Србији имају наглашену регионалну димензију. Посматрано са тог аспекта ови проблеми су далеко израженији у јужној и источној Србији као и у неким општинама западне Србије и Шумадије. Процес транзиције и у оквиру њега процес деиндустријализације, довели су до тога да се проценат незапослености радноспособног становништва нагло повећа а са њим и сиромаштво укупног становништва у тим

²¹ Према статистичким подацима за октобар 2006. године, постоје велике разлике у просечним зарадама запослених по општинама у Србији. Предњаче општине: Сурчин са 55.762 динара просечне зараде, Нови Београд са 47.901, Врачар са 47.713, Стари Град са 46.145, Апатин са 44.299, Лазаревац са 43.754, Беоцин са 43.009 итд. На зачељу листе су општине: Бела Паланка са 10.185, Сврљиг са 13.474, Куршумлија са 13.641, Блаце са 14.386, Лебане са 14.505, Ивањица са 16.177, Књажевац са 16.779, Власотинце са 17.076 динара итд. Овакве разлике у зарадама имају трајно обележје – остварују се већ деценију – две.

²² Национална линија сиромаштва у Србији износи 2,4 америчких долара дневно. Оно је у Србији посебно изражено у сеоским срединама 14,2%, у односу на 7,8% у урбаном подручју. Највећи удео сиромашних у укупном становништву је у југоисточној Србији 23,5% а најмањи у Београду 4,2%. Извор: Др Славко Каравидић, *Менаџмент образовања: социо-економски аспекти и модели финансирања образовања*, Филозофски факултет, Београд, 2006, стр. 45 – 46.

крајевима. Као резултат тога имамо убрзање процеса демографског пражњења тих подручја, односно повећану емиграцију њиховог становништва према Београду и другим већим градовима у Србији и према иностранству. Ти проблеми захтевају активнију и садржајнију политику регионалног развоја у Србији у чији центар треба да се стави бржи раст запослености радне снаге у неразвијеним подручјима.

Незапосленост и евроинтеграција

Стратешко опредељење Србије јесте приступање Европској унији и другим европским асоцијацијама.²³ На путу ка том циљу неопходно је извршити бројне промене у политичком и правном систему, економској политици, систему правосуђа и другим областима друштвеног живота. У свим тим областима потребно је прихватити стандарде и политику Европске уније.

Посебно значајан део процеса евроинтеграције Србије односи се на њен економски развој и решавање проблема незапослености радне снаге. У обе ове области Србија далеко заостаје за ЕУ и њеним чланицама појединачно. То значи да је у процесу њеног приближавања најважнијој европској асоцијацији неопходно подићи степен привредног развоја и смањити степен незапослености радне снаге.²⁴ То је врло значајна активност којом Србија треба да обезбеди повољнију позицију у односу на остале чланице ЕУ у моменту када она постане њена пуноправна чланица. У решавању тих проблема она већ сада користи помоћ ЕУ и других европских асоцијација.²⁵ У будућности, после потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању и касније – када буде имала статус кандидата за пријем, та помоћ ће бити далеко већа. Наравно да ће тек по пријему у ЕУ, Србија остварити

²³ Опширније о предностима и недостацима укључивања Србије у ЕУ види: Милорад Божић, Економија – препоруке за будућност, *Теме*, год. XXX, бр. 1, јануар-март 2006, стр. 122-123.

²⁴ Према званичним подацима Еуростата, у 2004. години просечна стопа незапослености у Европској унији (25), износила је 9%. Надпросечну стопу незапослености имале су већина од десет новопримљених чланица у тој години. Тако да је та стопа износила у: Естонији 9,5%, Летонији 10,5%, Литванији 11,7%, Словачкој 16,6% и Пољској 19,1%. Да томе додамо да су стопе незапослености у две најновије чланице ЕУ, у 2006. години, биле: у Бугарској 8,32% и у Румунији 6,2%.

²⁵ Наставком преговора са ЕУ и закључивањем Споразума о стабилизацији и придруживању Србија, заједно са осталим земљама западног Балкана, стиче могућност коришћења великих средстава из фондова ЕУ за свој привредни развој и запошљавање радне снаге. Према обједињеном плану финансијске подршке овој групи земаља (ИПА), у периоду 2007. до 2013. године овим земљама ће бити на располагању 12,9 милијарди евра.

пуни приступ европским фондовима за развој, чија ће јој помоћ и тада бити потребна.

Са становишта решавања проблема незапослености радне снаге у Србији, нереално је очекивати да ће процес њеног придруживања и на крају чланства у ЕУ, сам по себи омогућити да се тај проблем реши. Европска унија има своје принципе и политику решавања незапослености али, исто тако, тражи од земаља – нарочито оних које се припремају за пријем, да се максимално ангажују како би постигле да њихова незапосленост буде у "прихватљивим границама".²⁶ Уосталом, искуства новопримљених чланица у ЕУ (њих 10 у 2004. години), и Румуније и Бугарске од почетка 2007. године, показују да старе чланице ЕУ не дозвољавају да им прилив радне снаге из новопримљених земаља ремети односе на националном тржишту радне снаге. У том циљу оне за изванредан временски период и у одређеним областима, суспендују принцип слободе кретања радне снаге унутар Уније.

У стратешком приступу решавања проблема незапослености радне снаге у Србији, посебно у делу привлачења страних инвестиција и њене еворинтеграције, нарочит значај има њена конкурентност у цени рада и нивоу зарада запослених. Поставља се питање: да ли Србија има јефтину радну снагу и да ли то може бити њена дугорочна компаративна предност у тим и другим међународним односима? Реално, економска ситуација у Србији је таква да је ниво зарада запослених релативно низак (просечно 240 евра, нето), али су фискална и слична оптерећења тих зарада још увек висока (од 1. јануара 2007. године смањена су са 73% на 63%). Тенденције у кретању зарада говоре да је Србија све мање међународно конкурентна у погледу висине зарада запослених. Наиме, постоји општи тренд релативно брзог раста зарада запослених у Србији. На тај раст утичу како економски тако и некономски разлози. Прво, постоји снажан психолошки притисак на повећање зарада са образложењем да се цене производа и услуга на домаћем тржишту изједначују са ценама истих у ЕУ. Друго, релативно брзо се мења структура запослених у корист већег учешћа квалификованије и образованије радне снаге у

²⁶ ЕУ има усвојену стратегију запошљавања (The European Employment Strategy), која је део политичког програма који је Унија покренула 1997. године у Луксембургу а потврдила 2000. године у Лисабону. Основни мото политике коју она спроводи у овој области јесте: *запошљавање је најбоља брана сиромаштву и социјалним проблемима*. Европска стратегија запошљавања одређује оквир програма чланица ЕУ, а главне ставке тога Програма односе се на: 1) *побољшање запослености и квалитета посла*, 2) *развој предузетништва*, 3) *подстицање прилагођавања односа између пословних субјеката* и 4) *јачање политике једнаких могућности*.

укупној запослености, код које су зараде веће. Треће, могућност легалног и илегалног запошљавања наших стручњака у иностранству и филијалама њихових компанија у нашој земљи – где остварују веће зараде, врши притисак на општи раст зарада запослених и у привреди као целини. Очигледно да ове тенденције у нивоу зарада запослених у Србији, дугорочно доводе у питање њен статус "земље са јефтином радном снагом". Према томе у политици решавања проблема незапослености, на ту компаративну предност се не може рачунати, нарочито дугорочно. Тежиште те политике треба пребацити са јефтине на стручну радну снагу. Како се будемо ближе приближавали ЕУ, та промена би требало да има већи значај.

Нова позиција Србије у међународним економским односима, која се темељи на њиховој глобалној либерализацији, од значаја је и за запошљавање радне снаге. Она пружа шансу да се наша радна снага на организован начин запошљава привремено или трајно у иностранству, и то како у индустријски развијеним земљама тако и у земљама у развоју и земљама у транзицији. Мада већина земаља западне Европе има проблема са запошљавањем своје радне снаге (Немачка, на пример, имала је у 2006. години близу пет милиона незапослених), могућности запошљавања одређених занимања и квалификација наше радне снаге постоје и у тим земљама.²⁷ Ради се о запошљавању стручњака попут лекара и другог медицинског особља, инжењера различитих струка, грађевинских и угоститељских радника и сл. Постоје релативно велике могућности запошљавања наших грађевинских радника и стручњака на градилиштима наших грађевинских предузећа у иностранству и деташираним погонима наших индустријских и трговинских компанија у иностранству. Овај вид запошљавања наших радника и стручњака у иностранству био је веома развијен у Југославији, у чему су предњачила предузећа из Србије.²⁸

²⁷ Могућност привременог или трајног запошљавања наше стручне радне снаге и високостручних кадрова у земљама западне Европе и у Америци, биле би далеко веће да не постоје проблеми прибављања виза и радних дозвола за наше грађане који су условљени политичким разлозима. Реално је очекивати да ће Србија ускоро добити визне олакшице за своје грађане, што ће омогућити њихово организовано лакше и веће запошљавање у тим земљама.

²⁸ У 2005. години број грађевинских и других радника из Србије и Црне Горе, ангажованих на градилиштима наших грађевинских предузећа у иностранству износио је 41.000, што је далеко мање од могућности. Да би се у тој области постигло више неопходно је имати домаће грађевинске и њима пратеће компаније оспособљене за извођење радова у иностранству, као што је то некада било.

Закључак

1. Висока незапосленост радне снаге у Србији представља један од основних економских и социјалних проблема у овој фази њеног развоја. Она изражава негативне макроекономске токове у развоју земље у задње две деценије, али и израз је убрзаних транзиционих промена задњих неколико година. Посебан утицај на њен раст имали су спор развојни опоравак привреде посебно, у том контексту, стање и трендови у индустрији, и процес приватизације друштвених предузећа.

2. С обзиром на последице које са собом носи, висока незапосленост радне снаге не сме бити толерисана. Из економског угла она представља неискоришћен економски потенцијал који се може употребити за убрзани привредни раст и развој, а са аспекта домаће потрошње и домаћег тржишта, фактор који смањује њихов обим и величину. Имајући у виду оба та аспекта, потпуније коришћење радне снаге као развојног потенцијала треба да допринесе економском препороду Србије и њеној бољој позицији у решавању социјалних проблема.

3. Стање у овој области захтева неодложне мере и активности, како би се у што краћем временском периоду повећала запосленост, односно смањила незапосленост радне снаге. Оне треба, пре свега, да се односе на убрзање процеса раста и развоја привреде, њено реструктурирање и наставак реформи тржишта рада и система запошљавања радне снаге. Међу развојним активностима, повећање обима инвестиција и њихово адекватно структурирање, налазе се у самом врху приоритета. Усмеравање инвестиција, посебно кроз систем и структуру страних улагања, према производним делатностима (индустрији и пољопривреди), омогућило би бржи раст запослености. Томе може знатно допринети и подстицај свих облика предузетничке активности и развој малих (породичних) предузећа. То је и начин да се домаћи извори инвестиција више ставе у функцију економског развоја и раста запослености радне снаге.

4. Србија се налази у процесу евроинтеграција, са крајњим циљем да постане чланица Европске уније. Брзина и резултати тога процеса у великој мери зависе од тога како ће она решавати проблеме економског развоја и незапослености. Низак ниво економске развијености и висока незапосленост радне снаге нису добре препоруке за чланство у ЕУ. Зато је неопходно да се из разлога евроинтеграције убрза решавање тих проблема у Србији. Помоћ коју у том правцу пружа ЕУ и друге европске институције, треба максимално искористити. Наравно да се у томе морају прихватити стандарди и политика ЕУ чија је суштина у крилатици *"да је запошљавање најбоља брана сиромаштву и социјалним проблемима"*. За Србију, у овој фази, смањење незапослености значи и припрему за брже приступање и равноправнији статус у ЕУ.

Литература

- Божих Милорад, *Економска политика*, четврто издање, *Правни факултет – Центар за публикације*, Ниш, 2006.
- Милорад Божих, Економија – препоруке за будућност, *Теме*, год. XXX, бр. 1, јануар-март 2006.
- Божих Милорад, *Незапосленост радне снаге – узрок и последица процеса транзиције на Балкану*, реферат на научној конференцији Балгарија – Европа: интегрирането како процес (Анализ на трансформацијата и адаптацијата), Бугарска академија наука, Софија, септембар, 2006.
- Голубовић Наташа, Политика транзиције и развојна стратегија – које поуке Србија може да извуће из искуства осталих транзиционих привреда, *Теме*, год. XXVI, бр. 4, октобар-децембар 2002.
- Гречић Владимир, Међузависност миграције стручњака и економских односа са иностранством, *Економски анали*, Београд, септембар 2003, стр. 289 – 297
- Група аутора, *Четири године транзиције у Србији*, ЦЛДС, Београд, 2005
- Ерик С. Реинерт, *Глобална економија: како су богати постали богати и зашто сиромашни постају сиромашнији*, превод са норвешког, Чигоја штампа, Београд, 2006.
- Каравидић Славко, *Менаџмент образовања: социо-економски аспекти и модели финансирања образовања*, Филозофски факултет, Београд, 2006.
- Предраг Бејатовић и Виктор Готовац, *(Не)запосленост у Републици Хрватској*, Институт за финансије, Загреб, 2002.
- Стојановић Божо, *Тржиште рада у ЕУ после проширења: стање и перспективе*, у зборнику радова *Европа и западни Балкан после великог проширења*, уредник Слободан Г. Марковић, Институт за европске студије, Београд, 2005., стр. 67 – 109
- Влада Републике Србије, *Меморандум о буџету и фискалној политици за 2007. са пројекцијама за 2008. и 2009. годину* (предлог), Београд, Децембар 2006.

Milorad Božić, Srdan Golubović, Niš

UNEMPLOYMENT IN SERBIA AS A PROBLEM FOR DEVELOPMENT

Summary

This paper starts from the premise that high unemployment in Serbia has been conditioned by the low level of economic development and by the economic reforms that have been underway for several years. These make labor underutilized as developmental potential and cause numerous social problems. Such unemployment is unsustainable from the economic and social point of view, as well as because of the Eurointegration processes in which Serbia is taking part. Increasing employment should be at the top of development priorities in Serbia. Authors emphasize that this could be accomplished through rising investments from national and international sources; redirecting investments toward industry and agriculture, stimulating and en-

hancing all forms of entrepreneurship, employing help from EU and continuing reforms of the labour market and employment system. This way, Serbia should become a more developed country with smaller contingent of unemployed labor force and better prepared for accession to the European Union.

Key Words: Unemployment, Economic Development, Social Problems, Economic Reforms, Enterprise Privatization, Investments, Foreign Investments, Eurointegration